

UDK 633+634+636/639:339.1:341.48
Izvorni znanstveni članak
Primljeno 12. 11. 1991.

Dr. LJUBOMIR BABAN,
Ekonomski fakultet Osijek

ISTRAŽIVAČKI PRISTUP PROIZVODNJI I TRŽIŠTU HRANE U UVJETIMA RATA*

Hrana i prehrana u ratnim uvjetima je ljudska opsesija i stvarnost. Zaista "hrana je oružje". Takva maksima nalaže svim strukama (inženjerima agronomije, stočarstva, prehrambene tehnologije, ekonomistima, nutricionistima itd.) da učine dužni napor da i u ratnim uvjetima organiziraju proizvodnju i tržište hrane kako narod u obrani ne bi ginuo osim od oružja, i od gladi. Oružje ubija odmah a glad postepeno. Odgovornost stručnjaka za hranu velika je u miru, a još veća u ratu.

*Rad predstavlja dio istraživačkih rezultata na projektu "Makro-management i marketing poljoprivredno-prehrambenog sustava — Hrana i prehrana u ratnim i poslijeratnim uvjetima" kojeg financira Ministarstvo znanosti tehnologije i informatike Republike Hrvatske u razdoblju 1991-1995.

1. UVOD

Često se čuje uzrečica, a posebice u uvjetima rata, da je hrana oružje. U svakom ratu sudjeluje, osim tehničke i ljudska sila. Drugim riječima, armija ne može ratovati bez hrane. Pa ipak, hrana nije oružje. Oružje ubija, a hrana je u funkciji reprodukcije ljudi.

U ovom radu riječ je o hrani u funkciji reprodukcije ljudi u uvjetima rata.

Proizvodnji i tržištu hrane u uvjetima rata može se pristupiti pragmatički i istraživački. Pragmatički pristup se temelji na iskustvenom upravljanju gospodarstvom, a istraživački pristup, kako mu i samo ime kaže, pretpostavlja upravljanje na osnovi informacija dobivenih istraživanjem.

Među bitnim elementima istraživačkog pristupa ističemo: 1. procjenu šteta, 2. bilancu hrane, 3. dislokaciju postojećih zaliha, 4. tehničko-ekonomske aspekte poljoprivredne proizvodnje i prehrambene proizvodnje, 5. tržište hrane u ratnim uvjetima.

U nastavku obrazložit ćemo suštinu svakog navedenog elementa.

2. PROCJENA ŠTETA

2.1. Pojam štete

Pod štetom se podrazumijeva nepovoljna promjena prouzročena na osobama ili njihovoj imovini nekom radnjom ili događajem.¹ Mogli bismo reći da je šteta smanjivanje ili uništenje vrijednosti prirodnih resursa uvjetovano namjerno ili nenamjerno.

2.2. Vrste štete

Postoji više kriterija za klasifikaciju šteta. Među njima ističemo:

1. štete uvjetovane prirodnim silama,
2. štete uvjetovane militarističkim pobudama,
3. štete uvjetovane nenamjerno ili namjerno,
4. štete s obzirom na njihovu vrijednost,
5. štete s obzirom na vrijeme uništavanja,
6. štete s obzirom na osiguranje,
7. štete s obzirom na stupanj distribuiranosti itd.

Štete uvjetovane prirodnim silama su štete nastale uslijed suše, poplave, groma, potresa. Ovakve štete teško su predvidljive, ali se raznim mjerama mogu ublažiti.

¹ Privredni leksikon, Informator, Zagreb, 1961, str. 660.

Štete uvjetovane militarističkim pobunama su ratne štete. S obzirom na vrstu neprijatelja, ratne štete mogu biti:

1. ratne štete uvjetovane vanjskim neprijateljem,
2. ratne štete uvjetovane domaćim neprijateljem.

Štete s obzirom na poriv mogu biti nenamjerne ili namjerne. Nenamjerna šteta je šteta iz nehata. Namjerna šteta je šteta s predumišljajem.

Štete s obzirom na njihovu vrijednost mogu biti:

1. potpune (totalne),
2. nepotpune (djelomične).

Potpuna šteta predstavlja uništenje ukupne vrijednosti prirodnih resursa.

Nepotpuna šteta predstavlja uništenje dijela ukupne vrijednosti prirodnih resursa.

Štete s obzirom na vrijeme uništavanja mogu biti dvojake:

1. privremene štete,
2. trajnije štete.

Privremene štete nastaju u kraćem vremenskom razdoblju, za razliku od trajnijih šteta. Trajnije štete se kumuliraju iz vremena u vrijeme.

Štete s obzirom na osiguranje dijele se na:

1. štete koje su osigurane,
2. štete koje nisu osigurane.

Štete s obzirom na stupanj distribuiranosti mogu biti:

1. neposredne (direktne),
2. posredne (indirektne) štete.

Neposredne štete su štete nastale na konkretnom prirodnom resursu. Posredne štete su posljedica neposrednih šteta. Manifestiraju se kao smanjenje zaposlenosti, smanjenje proizvodnje, smanjenje prometa, izgubljena dobit itd.

S obzirom na navedeni projekt riječ je o:

- a) ratnim štetama,
- b) namjernim štetama,
- c) djelomično potpunim i djelomično nepotpunim štetama,
- d) privremenim štetama,
- e) neosiguranim štetama,
- f) direktnim štetama,
- g) indirektnim štetama.

Nadalje, korisno je da se ovim projektom procjena šteta evidentira ovako:

1. Procjena direktnih šteta u procesu proizvodnje:
  - a) u ratarskoj proizvodnji,
  - b) u vinogradarstvu i voćarstvu,

- c) u stočarskoj proizvodnji,
- d) u ribarstvu,
- e) u prehrambenoj industriji,
- f) u industriji stočne hrane,
- g) u industriji pića,
- h) u industriji duhana.

2. Procjena direktnih šteta na zgradama, opremi,

3. Procjena direktnih šteta na infrastrukturi:

- a) vodotornjevi
- b) poljske ceste,
- c) piste itd.

4. Procjena indirektnih šteta:

- a) štete zbog prekida proizvodnje,
- b) štete zbog manje zaposlenosti (pomanjkanje sirovina, pomanjkanje električne energije i drugo),
- c) štete u vlastitoj trgovini i ugostiteljstvu zbog pomanjkanja roba,
- d) ostale indirektno štete.

Kod procjene vrijednosti šteta na privremeno zauzetom teritoriju treba postupiti na taj način da se procijeni vrijednost proizvodnje koja nije bilančna stavka Republike Hrvatske. Evidentiranje ukupnih šteta na privremeno zauzetom području obaviti će se nakon njegovog oslobođanja.

2.3. Vrednovanje šteta

Pod vrednovanjem šteta podrazumijeva se izražavanje šteta:

1. fizički (naturalno) ili (i),
2. vrijednosno.

Naturalno izražene štete su objektivniji izraz njihovog iskazivanja u inflacionističkim uvjetima. Međutim, pomoću tog načina izražavanja vrijednosti šteta ne može se dobiti ukupna šteta.

Vrijednosno izražene štete treba procijeniti:

- a) dinarski,
- b) intervalutarno (u USD ili DEM).

Za tečaj inozemne valute može se uzeti kupovni tečaj inozemne valute domicilne poslovne banke na određeni dan.

Objektivno izražavanje vrijednosti šteta dvostruko je značajno:

- 1) zbog društvenih računa Republike Hrvatske,
- 2) zbog reparacije šteta.

Prilikom obrade ovog područja treba koristiti procjene šteta službenih institucija.

2.4. Naknada šteta

S obzirom na uzročnika šteta na području poljoprivredno-prehrambenog sustava, naknadu šteta treba naknaditi agrosor.

Da bi se održala razina dosadašnje proizvodnje i eventualno povećala, trebat će razraditi koncepciju financiranja proizvodnje u ratnim uvjetima. Financiranje proizvodnje hrane u ratnim uvjetima mogao bi biti jedan od potprojekata makro projekta.

3. BILANCA HRANE

U mirnodopskim, a pogotovo u ratnim uvjetima, potrebno je poznavati bilancu hrane.

Bilanca hrane je sistematični iskaz priljeva i odljeva hrane u cilju da se procijeni da li postoji višak ili manjak hrane.

Bilancu hrane treba voditi za najvažnije poljoprivredno-prehrambene proizvode za svaki mjesec, tromjesečje i na koncu godine.

Model bilance hrane može izgledati ovako:

PRILJEV	BILANCA HRANE	ODLJEV
1. Proizvodnja (P)		1. Realizacija (R)
2. Uvoz (U)		a) interna
3. Zalihe (Z)		b) unutar Republike (ili regije)
		c) izvan Republike (ili regije)
		d) izvoz
4. Manjak (M) ili		2. višak (V)

Ako je $P + U + Z$ veće od R riječ je o višku hrane. Međutim, ako je $P + U + Z$ manji od R, onda postoji manjak hrane.

Ukoliko se bilančno pokaže manjak hrane, treba učiniti napor da se on nadoknadi iz drugih izvora. Višak hrane može predstavljati rezervu hrane ili se može realizirati i s ostvarenim prihodom financirati druge potrebe.

4. DISLOKACIJA POSTOJEĆIH ZALIHA

Zalihe nisu samo ekonomski problem (angažiranje obrtnog kapitala), nego, u ratnim uvjetima, i tehnički problem.

U ratnim uvjetima zalihe hrane mogu postati ratni plijen ili cilj za uništenje. Drugim riječima, zalihe moraju biti uskladištene s najmanjim mogućim rizikom.

Ovdje nas ne zanima kako će se zalihe uskladištiti, jer svaka vrsta hrane zahtijeva posebne uvjete skladištenja.

U strateškom smislu riječi mora se znati:

1. koje zalihe ostaju na mikrolokaciji (u poduzeću, u općini),

2. koje zalihe ostaju na regiji,

3. koje zalihe se dislociraju izvan regije.

U ratnim uvjetima potrebno je imati i alternativne kanale i pravce distribucije hrane.

5. TEHNO-EKONOMSKI ASPEKTI POLJOPRIVREDNE I PREHRAMBENE PROIZVODNJE

Izbjegavajući deskripciju, jer je proizvodnja u ratnim uvjetima složena ljudska djelatnost, ukazat ćemo samo na njene bitne uvjete:

1. opskrbljenost inputima (snimiti stanje inputa, izvore njihovog nabavljanja, način i mjesto skladištenja);

2. opskrbljenost rezervnim dijelovima;

3. moguće alternativne proizvodnje (npr. sjetva jare umjesto ozime pšenice, proizvodnja kruha umjesto kekse itd.);

4. broj smjena rada;

5. promjene tehnologije (npr. proizvodnja polugotovih jela, proizvodnja sušenog povrća, proizvodnja trajnih proizvoda itd.);

6. alternativni izvori pitke vode (osposobljavanje napuštenih bunara, iskorištavanje oborinskih voda itd.);

7. promjena načina pakiranja (promjena krupnog u sitna pakiranja i obrnuto; pakiranje u natron vreće umjesto plastičnih vreća itd.);

8. alternativni kanali distribucije (predvidjeti dostavu roba sve do skloništa i podruma u trenucima prekida vatre) itd..

Razumljivo je da će svaki od navedenih uvjeta ovisiti o vrsti proizvodnje (ratarska proizvodnja, stočarska proizvodnja itd.), lokaciji proizvodnje (proizvodnja u gradu, prigradska proizvodnja, proizvodnja na selu), načinu organiziranja (individualno gospodarstvo, obrt, društveno gospodarstvo) itd.

6. TRŽIŠTE HRANE U RATNIM UVJETIMA

Tip tržišta hrane u značajnoj mjeri determiniran je fazama ratnog stanja.

U predratnoj psihozi ponašanja kupaca imaju za posljedicu:

1. povećanu kupovinu osnovnih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda (brašno, šećer, ulje, mast, sol, grah, krumpir itd.);

2. kupovinu trajnih potrošnih dobara (konzerve, keks, dvopek, kisela voda, voćni sirupi, voćni sokovi, bomboni itd.);

3. skladištenje u standardnim uvjetima (priručne smočnice, hladnjaci itd.)

Faze rata manifestiraju se na nabavu i potrošnju hrane, u principu, ovako:

a) smanjuju se pričuvne rezerve hrane na mjesecima potrošnje hrane (u domaćinstvima, u bolnicama, u skloništima itd),

b) postoje poteškoće u obnavljanju zaliha,

c) troši se jednolična hrana i to pretežno suha,

d) nastaje psihoza gladi,

e) hrana postaje totalno neelastična na cijene i dohodak,

f) socijalna distribucija hrane ide u korist djece, bolesnih i iznemoglih.

Ponuda hrane u ratnim uvjetima nastaje iz proizvodnje, koja se još može organizirati, manje iz zaliha jer se one smanjuju, iz uvoza i poklona (individualno ili društveno organiziranih).

Istraživanje tržišta hrane i njegova organizacija trebala bi obuhvatiti sljedeće:

a) stvaranje uvjeta za proizvodnju za poznatog kupca,

b) izrada plana realizacije (realizacija u zemlji i izvoz),

c) sklapanje kupo-prodajnih ugovora,

d) liberalizacija uvoza posebno deficitarnih prehrambenih proizvoda,

e) ograničavanje uvoza prehrambenih proizvoda tzv. višeg standarda (npr. kava, slatkiši itd.)

f) ograničavanje ili zabrana izvoza deficitarnih prehrambenih proizvoda,

g) izrada karte tzv. racionirane opskrbe,

h) tiskanje bonova za eventualnu racioniranu opskrbu,

i) mehanizmi za suzbijanje tzv. crnog tržišta.

Prema tome, tržište hrane u ratnim uvjetima ima obilježje kontroliranog (imperfektog) tržišta. Povijest rata je pokazala da se tržište može pretvoriti u svoju negaciju — tzv. distribuciju. Roba se zamjenjuje ne za novac nego za "pravo" na kupovinu (bon, točkica). Što se više prigušuje perfektno tržište to više cvjeta tzv. crno ili sivo tržište. Tržište kao najsavršeniji koordinator faza društvene reprodukcije, u krajnjem slučaju proizvodnje i potrošnje, u kratkom vremenu ne može ravnotežno djelovati. Zbog toga objektivno nastupa i administrativni mehanizam. Država, kao personifikacija administrativnog mehanizma, u znatnoj mjeri postaje korektivni činilac tržišnog mehanizma.

7. UMJESTO ZAKLJUČKA

Hrana i prehrana u ratnim uvjetima je ljudska opsesija i stvarnost. Zaista "hrana je oružje". Takva maksima nalaže svim strukama (inženjerima agronomije, stočarstva, prehrambene tehnologije, ekonomistima, nutricionistima itd.) da učine dužni napor da i u ratnim uvjetima organiziraju proizvodnju i tržište hrane kako narod u obrani ne bi ginuo osim od oružja, i od gladi. Oružje ubija odmah, a glad postepeno. Odgovornost stručnjaka za hranu velika je u miru, a još veća u ratu.

Ljubomir Baban, Ph. D.

Summary

RESEARCH APPROACH TO FOOD PRODUCTION AND MARKET UNDER WAR CONDITIONS

Food and diet under the war conditions are human obsession and reality. "Food is weapon" indeed. Such a maxim prescribes to all professions (to engineers of agronomy, husbandry, food technology, to economists, nutritionists etc.) to do their duty to organize production and market of food under the war conditions so that the people who are defending themselves are not killed only by weapons but by starvation. The weapons kill instantly, starvation gradually. The responsibility of food experts is significant in the peace-time but it is more significant in the war-time.